

Dubravka Poljak-Makaruha

KRATKI PREGLED PISANE RIJEČI NA TLU HERCEG-BOSNE OD PRVIH ZAPISA U KAMENU DO POČETKA 20. STOLJEĆA I POJAVE MODERNIH STRUJANJA U KNJIŽEVNOSTI

dr. Dubravka Poljak-Makaruha, Pedagoški fakultet, Rijeka, pregledni članak, Ur.: 20. prosinca 1991.

UDK: 886.17.2(497.15)(091)

Književnost na narodnom jeziku javlja se u Herceg Bosni sasvim pouzdano krajem 10. ili početkom 11. stoljeća. Prvi pisani spomenici uglavnom su natpisi u kamenu, no poznata su i evanđelja i druga sakralna djela pisana na pergamentu pa i na papiru. Uz sakralna javljaju se i svjetovna djela i to: darovnice, ugovori, povelje, oporuke i druge službene zapiske. O beletrističkim djelima možemo samo nagađati i to na osnovi jednog sačuvanog srednjovjekovnog romana tzv. berlinske Aleksandride. Sasvim je sigurno da srednjovjekovna Herceg Bosna poznaje i vrlo bogatu i raznovrsnu usmenu književnost. Sve ovo upućuje da su bosanskohercegovački žitelji do najezde turskih hordi živo komunicirali i usmeno i pismeno za svom narodnom jeziku, da su stvarali svoj tip kulture življenja i izražavanja, i to u okviru, a vjerojatno i pod utjecajem, srednjoevropskih tokova.

Padom Herceg Bosne pod osmanlijsku vlast u potpunosti se mijenja kulturni, gospodarski i duhovni život bosanskohercegovačkog pučanstva. Pod okriljem islama omogućen je vrlo snažan kulturni život sa službenim turskim te priznatim perzijskim i arapskim jezikom. Brojna literarna djela se prevode, prepisuju, a pod utjecajem orijentalnih kultura i književnosti javljaju se i na tlu Herceg Bosne mnoga književna djela, naročito poetska. U ovome su članku spomenuta samo neka imena i djela iz tog perioda.

II.

Potkraj 17. stoljeća u Herceg Bosni se rađa vrlo interesantna pojavnost u književnom stvaralaštvu Muslimana. To je nastavak cijelog niza književnoumjetničkih djela pisanih hrvatskim jezikom i arapskim pismom tzv. arebicom. Ova se književna pojavnost imenuje alhamijado književnošću, a pripisuje ju se srednjeobrazovanoj klasi bosanskohercegovačkih Muslimana.

SREDNJOVJEKOVNA KNJIŽEVNOST HERCEG-BOSNE

Zahvaljujući opsegu i karakteru djelovanja braće Ćirila i Metoda kao i njihovih sljedbenika, književnost na narodnom-hrvatskom jeziku, javlja se na tlu Herceg Bosne krajem 10. ili početkom 11. stoljeća. Od svoje pojavnosti pa do kraja 15. stoljeća književnost je to snažne sakralne ideologije, kao uostalom i cjelokupna evropska književnost srednjovjekovlja.

Prvi pisani spomenici, ujedno i svjedoci pisane riječi na hrvatskom jeziku, su uglavnom natpisi na kamenu. Jedan od najznačajnijih prvotnih, a kao svjedočanstvo utjecaja glagoljice kao starijeg pisma na nešto mlađe ćirilčko, je HUMAČKA PLOČA s kraja 10. ili početka 11. stoljeća, kitorski natpis na crkvi sv. Mihajla u Humcu u zapadnoj Hercegovini tj. epigraf koji je župni urun Krsmir sin Bretov napisao na svojoj zadužbini. O ranoj pismenosti na narodnom-hrvatskom jeziku svjedoči i glagoljski natpis na crkvi u Kijevicima kod Bosanske Gradiške također s kraja 10. ili početka 11. stoljeća. Zatim vrlo upečatljivi spomenici: Natpis kaznanca Nespine kod Visokog s kraja 12. ili početka 13. stoljeća, Natpis velikog suca Gradiše iz Podbrežja kod Zenice također s kraja 12. ili početka 13. stoljeća, Ploča župana Grda u Policama kod Trebinja iz 12. stoljeća, Kulinova ploča iz Biskupića Muhašinovića kod Visokog također iz 12. stoljeća, kao i brojni steći tj. nadgrobni spomenici s epitafima o kojima se i danas vode polemike pripadaju li isključivo vjernicima crkve bosanske-patarenima ili i vjernicima rimokatoličke i pravoslavne crkve. Naime, u srednjovjekovnoj Herceg-Bosni uz rimokatoličku i pravoslavnu vjeru i crkvenu organizaciju vrlo je raspostranjena, iako u svoje vrijeme uglavnom smatrana heretičkom, specifična crkvena organizacija – crkva bosanska. Po svojoj se organizaciji, po karakteru i po svome naukovanju razlikovala i od pravoslavlja i od katoličanstva. Bila je to svojevrsna narodna krstjanska organizacija, čiji su se članovi imenovali krstjanima. Naukovanje ove kršćanske organizacije, iako strogo zabranjivano, i to s istoka i sa Zapada, ostavilo je duboke tragove u svima porama života Bosne i Hercegovine pa stoga refleksie ideološke pismenosti bosanskih krstjana nalazimo u sačuvanim spomenicima i glagoljske i ćirilčke provenijencije.

Najstariji je cjeloviti rukopis ćirilčko Miroslavljevo evanđelje iz 12. stoljeća, pisan u Humu za humskog vladara Miroslava. I odlomci apostola: Grškovičev pisanu poluoblom glagoljicom (dva listića) i Mihanovičev (jedan listić) pisan također glagoljicom, potječu iz 12. stoljeća. Treći sačuvani glagoljski rukopis Splitski odlomak po pismu pripada 12. a po jezičnim osobitostima 13. stoljeću. Do danas su sačuvana manje-više cjelovita: Divoševo evanđelje (imenovano po vlasniku evanđelja Divošu Tihoradiću) – evanđelje potječe iz prve polovine 14. stoljeća; Nikoljsko evanđelje, čiji je predložak glagoljske ikavske provenijencije; Pripkovičevo evanđelje (nazvano po prepisivaču Tvrtku Pripkoviću); Kopitarovo (najikavskije evanđelje); Čajničko evanđelje (jedino koje se danas nalazi u Herceg Bosni); Batalovo (u odlomcima) pisano također ikavicom – pisano je po nalogu velikog tepčije Batala, a pisao ga je dijak Stanko Kromirjanin; Grškovičev odlomak i Giljferdingovi listići prepisani iz istog ikavskog predloška. Sva nabrojena evanđelja potječu iz druge polovine 14. stoljeća do početka 15. stoljeća.

Iz prve polovine 15. stoljeća sačuvani su Mostarski listići (A. Belić ih je pronašao u Mostaru), Mletački zbornik, Treće beogradsko evanđelje i Listići iz Montepandonea. Sva su ova evanđelja pisana na pergamentu, samo je evanđelje iz Dovolje pisano na papiru. Što se znanstvenih interesa tiče, najveću pažnju pobuđuju tri zbornika i to Hvalov i Mletački – kao najkompletniji spomenici bosanskohercegovačke srednjovjekovne književnosti i Radosavljev zbornik – zanimljiv zbor specifična sadržaja – danas je to zbornik pohranjen u Vatikanskoj biblioteci. Iz njegova je kolofona vidljivo da je pisan između 1443. i 1461. godine, a pisao ga je dijak Radosav.

Za Radosavljev zbornik znanstvenica Herta Kuna¹ kaže da tekst zbornika vjerojatno predstavlja obrazac patarenske službe božje te da sadržajno i ideološki ima dosta sličnosti s obredom francuskih katara. Tekst započinje Apokalipsom koja ujedno zauzima i najveći dio teksta, iza kojega slijedi Očenaš s molitvom, potom ide početak Evanđelja po Ivanu iza kojega je dopisan kolofon i glagoljički tekst iz Pavlove poslanice Titu. Herta Kuna smatra da je ovaj tekst, ovako komponiran, jedinstven primjerak u cjelokupnoj bosanskohercegovačkoj srednjovjekovnoj književnosti.

¹ Herta Kuna: Pisana riječ u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1982. str. 49-63.

Do danas se sačuvao veći broj rukopisa pisanih ćirilicom, no uz tu je konstataciju vezana spoznaja da su ćirilčki tekstovi uglavnom prepisani sa starijih glagoljskih predložaka.

O pisanoj riječi i pismenosti srednjovjekovne Herceg-Bosne svjedoče i povelje, darovnice, ugovori i slične službene zapiske i prepiske. Tako je npr. Listina Kulina bana iz 1189. godine kojom Kulin ban daje određene trgovačke povlastice Dubrovačkoj republici. Listina je pisana vrlo dinamičnim stilom, živim narodnim jezikom koji odudara od administrativne suhoparnosti kakva bi se očekivala s obzirom na karakter teksta. Povelja je pisana ćirilicom, započinje invokacijom »U ime oca i sina i svetoga duha«, iza koje slijede činjenice vezane za trgovačke i životno-dobrosusjedske odnose između bana Kulina i Dubrovčana. Danas se kopija Listina ili Povelje Kulina bana čuva u Dubrovačkom arhivu, a pretpostavlja se da je njezin original pohranjen u Gosudarstvenoj biblioteci u Lenjingradu (danas opet Petrogradu u Rusiji).

Poznate su još Povelja Matije Ninoslava iz 1234. godine, Povelja humskog kneza Andrije iz 1249. godine, kao i neke druge koje ovom prilikom ne spominjemo, jer nam se čine manje značajnim. Iz posrednih se podataka može pretpostaviti da je srednjovjekovna Herceg-Bosna poznavala i umijeće pisanja kronika, anala i rodovnika no izvornih rukopisa ili bar prijepisa izvornika danas nemamo. Jedini rukopis izrazito svjetovnog karaktera i svjetovne tematike srednjovjekovne Herceg-Bosne je tzv. Berlinska Aleksandrida, tipično evropski srednjovjekovni roman o životu, junaštvu i junačkim pohodima Aleksandra Makedonskog, sina Filipova. Smatra se da je ovaj roman, pisan bosanskom brzopisnom ćirilicom, mješavinom ikavskog i ijekavskog govora s kraja 15. stoljeća, pokazatelj mogućih znatnijih postojanja svjetovnih rukopisa toga razdoblja, ali koji su se, nažalost, izgubili i onemogućili nam mogućnost istraživačkih napora.

Počam od 15. stoljeća – postoje podaci, uglavnom pronađeni na dubrovačkom području, o narodnim pjevačima i zabavljačima koji su obilazeći vlastelinske dvore pjevali o minulim, ali i o suvremenim događajima i junacima. Muhsin Rizvić² proučavajući srednjovjekovlje pronalazi podatke o tome da su 1457. godine, četrnaestorica umjetnika iz Bosne i Huma sudjelovala na svečanostima sv. Vlahu u Dubrovniku. I drugi znanstvenici spominju narodne pjevače i zabavljače srednjovjekovne Bosne i Hercegovine.

Iz svega je vidljivo da srednjovjekovna Herceg-Bosna od najezde Turaka i pada Bosne 1463. godine pod turski jaram, poznaje književnu djelatnost na narodnom jeziku. Očito je da je ova književnost bila široko raspostranjena i, po svemu sudeći, predstavljala vrlo važnu ulogu u životu pa i smrti življa srednjovjekovne Herceg-Bosne.

PISANA RIJEČ NA TLU HERCEG-BOSNE U VRIJEME NAJEZDE TURSKIH HORDI I PADA BOSANSKOHERCEGOVAČKE DRŽAVE POD OSMANLIJSKU VLAST

I.

Padom Herceg Bosne pod osmanlijsku vlast u potpunosti se mijenja kulturni, gospodarski, pa i duhovno-vjerski život bosanskohercegovačkog pučanstva. Pisana tradicija crkve bosanske nastavlja se u ova nemila vremena jedino kao duhovna djelatnost samostana i manastira. No, usmena književnost na narodnom jeziku buja i djeluje kroz sve prostore života. Poturčenoj, islamiziranoj Bosni i Hercegovini omogućen je za to vrijeme snažan gospodarski i kulturni razvoj. Izvršivši svojevrсни genocid nad domaćim stanovništvom, islamska tvorevina otvara brojne i različite škole, potiče razvoj znanosti, umjetnosti i obrazovanja, no, naravno, sve pod okriljem arapsko-islamske kulture i civilizacije, sa službenim turskim, ali priznatim i arapskim i perzijskim jezikom. U to se vrijeme pojavljuju brojna literarna djela na turskom, arapskom i perzijskom jeziku. Nešto kasnije pučanstvo Herceg Bosne i to oni koji su i dalje tvrdokorno

² Muhsin Rizvić: *Pregled književnosti naroda B i H*, Sarajevo 1985, str. 7-29.

zadržali svoj materinski jezik – pojavljuju se kao stvaraoci, pisci i prepisivači književnih djela koji arapskim pismom, tzv. arabicom, pišu na svom materinskom jeziku. Književnost je to poznata pod nazivom alhamijado-književnost. Dakle, u periodu od kraja 15. stoljeća pa nadalje, uz neke gotovo izuzetke i rijetke primjere, a koji se onda obično svrstavaju u hrvatski i srpski književni fond, ili svojevrsni raritet kao što su primjeri židovske književnosti u dijaspori, na tlu se Herceg-Bosne može govoriti i misliti o autohtonoj muslimanskoj književnosti kao općoj, kapitalnoj, državnoj (u teritorijalnom smislu) i od tada pa nadalje vodećem književnom izrazu Herceg-Bosne.

Usmena književnost predislamskog razdoblja prolazi također kroz transformacije i rađa se muslimanska usmena književnost, po mnogome slična onoj hrvatskoj i srpskoj, ali ipak usmena književnost sa specifičnim odrednicama tipične bosanskohercegovačke književnosti. Nastala na slavenskoj tradiciji i kulturno-umjetničkom izrazu stanovnika starosjedilaca, islamizacijom u svim oblicima životne stvarnosti i ovaj vid književnosti pada pod utjecaj orijentalnih osobitosti i u tematskim, ideološko-filozofskim pristupima i viđenjima života i smrti, u načinu prezentacije, u formalno-oblikovnim procesima, jezičnim nametnicima i prisvajanju tuđinskog leksika i frazeologije, jednako kao i u materijalizaciji istoga u priču, pjesmu ili poslovicu. U ovom vidu – sada novog nacionalnog usmenog izraza Herceg-Bosne – javljaju se prelijepa i raskošna umjetnička djela kakve su brojne balade, sevdalinke, tipično lirske i epske pjesme, pa i pripovijetke – posebno one šaljive i podrugljive. Usmena književnost bilježi vrlo bogat i bujan život tijekom 16. 17. 18. i 19. stoljeća, a sasvim je očito da je usmena književnost vrlo snažno djelovala i na pisanu literaturu svoga, ali i kasnijih razdoblja. Kao primjeri neka posluže jedna lirska i jedna epska pjesma te jedna pripovijetka.

MISLIO SAM, MOJA MILA DRAGA

Mislio sam, moja mila draga,
Da nas niko zavaditi neće,
Da nas niko rastaviti neće!

Došli dani, rastasmo se sami!¹⁾

LJUBOVIĆU MUJO

Ferman ide od grada do grada,
Ferman dođe gradu Nevesinju,
Pred dvorove bega Ljubovića:
– Da si brže, Ljuboviću beže,
Da si brže pod Siget na vojsku,
Ne ostavi Muju, d'jete mlado.
Nek pred četom alaj-barjak nosi.

A kad čuo Mujo, d'jete mlado,
Da će ići pod Siget na vojsku
Tad on moli svoju staru majku:
– Pazi, majko, moje miło zlato.
Pazi, majko, vjernu ljubü moju,
Moju ljubü a tvoju snašicu,
Da ja idem pod Siget na vojsku,
Da pred četom alaj-barjak nosim,
Pred lijepom kitom Ljubovića.

¹ Mislio sam, moja mila draga – Alija Isaković: Biserje str. 30

A l'jepu je Ljuboviću beže,
 Lijepu je četu sakupio,
 Pak odoše pod Siget na vojsku.
 Kad su bili baš kod Sarajeva,
 Vidile su bule sarajevske,
 Pak se penju gore na čardake,
 Pa gledaju kitu Ljubovića,
 Pak govore bule sarajevske:
 – Mili Bože na svemu ti fala,
 Da lijepe kite Ljubovića
 I pred njima Ljubovića bega,
 Jošt je ljepši Ljuboviću Mujo,
 Jer pred četom alaj-barjak nosi,
 Blago majki koja ga rodila
 I sestrici koja održala,
 Da mi može vrlo kako biti,
 Ja bi njega natrag povratila
 I dovela k sebi u čardaka,
 Pod njega bi sterala cvijeće,
 A pod glavu kitu karanfila.
 Neka bumbul poje čelo glave,
 Neka budi Ljubovića Muju,
 Neka budi i mene i njega,
 Nek nas budi da se milujemo,
 U ponoći kao i u podne,
 Gdino mnoge oči ne gledaju.

Ali Mujo ništa i ne mari.
 Ode četa pod Siget na vojsku.
 Zdravo četa b'jelu gradu došla,
 A kad vojska b'jelu gradu došla,
 Silna vojska care gospodina,
 I kad dođe kita Ljubovića
 I pred četom Ljuboviću beže,
 I barjaktar Ljuboviću Mujo,
 Telal viknu po vojsci carevoj:
 – Nije l' majka rodila junaka,
 Jal sestrica bratca održala,
 Koj' se popne na bijelu kulu,
 Da udari alaj zelen barjak
 Dao b' care tri tovara blaga.

Dođe ferman begu Ljuboviću:
 – gospodine, Ljuboviću beže,
 Kamo tvoja kita Ljubovića,
 Nije l' majka rodila junaka,
 Jal sestrica bratca održala
 Koj' se popne na kulu bijelu,
 Da udari alaj zelen barjak.

Svi junaci nikom ponikoše,
 Ne poniče Ljuboviću Mujo,
 Već govori Ljuboviću Mujo:
 – A moj babo, Ljuboviću beže,
 Daj mi, babo, testir i blagoslov,

Da ja idem na kulu bijelu,
Da udarim alaj zelen barjak,
Hoću ići, moj rođeni babo.
Hoću ići – ako ću ne doći,
Te ako ću onđe poginuti.
Ja za moju i ne hajem glavu.
I za tebe, babo, i ne hajem
A za moju i ne hajem majku.
A za moju i ne hajem ljubu.
Ako sam se skoro oženio.
Nij' mi žao moje mile drage.
Već mij' žao kite Ljubovića.
Pod kalpakom i bijelim perjem,
Pod skrletom i sv'jetlim oružjem.
Al mu babo govoriti pođe
– Idi, sinko, kito Ljubovića,
Idi, sinko, na bijelu kulu.
Te udari alaj zelen barjak.

A kad čuo Ljuboviću Mujo,
On se pope na bijelu kulu.
Te udari alaj zelen barjak:
Kad je bio na prvom pendžeru,
Puče puška iz bijele kule,
Te udari Ljubovića Muju,
Prebila mu sve desnicu ruku,
Kad je bio na drugom pendžeru,
Puče puška iz bijele kule.
Prebila mu nogu i koljeno.
Kad je bio na trećem pendžeru,
Puče puška iz bijele kule.
Te udari Ljubovića Muju.
Prebila mu i kalpak i perje,
Kad se pope na bijelu kulu.
Te udari alaj zelen barjak,
Puče puška iz bijele kule.
Te udari Ljubovića Muju.
Baš pod kalpak i bijelo perje,
Među oči – u čelo junačko,
Mrtav Mujo poleti niz kulu
Dočega ga kita Ljubovića,
Dočeka ga na bijele ruke,
Odnesoše staroj miloj majki,
Mrtva ga je dočekala majka,
L'jepo ga je dočekala ljuba.
I ljuba ga s majkom ožalila,
I l'jepo ga majka ukopala.²⁾

²⁾ Ljuboviću Mujo – isto – str. 123

HVALJENI SLUGA

Jednom pred akšam sastale se age Sarajlije na Mejdanu da krijući od žena popiju akšamluk. Koga će poslati po rakiju nego hamala Kâku?

– Kâko! Zovnut će ga jedan, najdeblji od svih akšamlučara.

– Hoj, hoj! Eto me! – Odvрати Kâko.

– Hajd' vjere ti, donesi nam šišu rakije, one jute, znaš, u onoga vlaha, crnog Jovana u Tijesnom sokaku.

Kako pogradi najveći bardak – jer je šiša malena – pa hajde po rakiju. Da ne bude dosadno, jedan od njih predloži da pogađaju, dokle je, biva, Kâko stigao.

Jedan veli: – Eno ga niza basamake.

Drugi: – Eno Kâko obuva kundure.

Treći: – Eno ga, sanki, niz sokak.

Četvrti: – Sišao s Mejdana.

Peti: – Eno Kâko trči niz Vratnik ko pomaman.

Šesti: – Kâko ti je, sanki, biva, sad upravo prošo kroz kulu.

Sedmi: – Pasji sin, zadiho se, i eno ga u Širokcu.

Osmi: – Eno ga pred mehanom.

Deveti: – Eno Kâko ušo u mehanu i otčeplja bardak.

Deseti: – Eno ga, veli Kara Jovanu: »Daj mi one jute, za koga je, ti već znaš«, a Kara Jovan mu veli: »Je li za age na Mejdanu? Taman imam za njih rakije, koja je starija od Muse Kesedžije!«

Jedanesti: – Lažeš, vala, evo ga već kod vrata! O Kâko! Jesi li' već stigo?

A Kâko doista uđe na vrata i veli agama:

– Nisam još ni pošo. Dajderte mi lojanicu, ne mogu da nađem drugi opanak.³⁾

II.

Već spomenuta književnost na orijentalnim jezicima trajala je na tlu Herceg-Bosne punih pet stoljeća, započevši s pjesnikom **Mahmud pašom Andelovićem** poznatijim po pseudonimu ADNI, rođenim oko 1420. godine, a pogubljenom 17. 8. 1474. godine u Carigradu. ADNI je bio vezir, državnik i vojskovođa koji je pisao pjesme. Za njim je ostao divan ili zbirka lirskih pjesama od kojih donosim jednu (u prijevodu Saliha Hadžialića).

GAZELA

Kad ugledah kosu svoje drage, koja je kao tulipan,
kako leprša po njenom licu, pomislih:
Čudno, kao da je mjesec zastao među mirisnim cvijećem.

Tvoji čuperci pali su preko lica, što je kao mlađak,
u mnogim uvojcima – poput zmije
što danju miruje sakupljajući snagu.

Od tvog lica, ruže i tulipan, zaista su ukrali
boju i miris,
i zato ih vezane za štap nose okolo kroz bazar.⁴⁾

Derviš-paša Bajezidagić rođen u Mostaru u 16. stoljeću – poginuo je 14. 7. 1603. godine kod Budima. Kao dijete dolazi u Carigrad u Atmejdan-saraje gdje uči arapsku i perzijsku književnost kod ondašnjeg poznatog učitelja Sudije. Žive mašte, za svoje vrijeme savršena

³ Hvaljeni sluga – isto – str. 104

⁴ Gazela – isto – str. 217

obrazovanja, prirodno nadaren i inteligentan – Derviš-paša Bajezidagić se vrlo brzo penje po ljestvici uspjeha u carstvu Selima II. Spominje se kao natkomornik, carski savjetnik i bosanski namjesnik. Piše lirske, naročito lijepe ljubavne pjesme koje odišu strašću, spontanošću i lakoćom izraza. Evo njegove pjesme posvećene rodnom gradu Mostaru.

GAZELA O MOSTARU

Ko bi mogo opjevati redom
Sve ljepote divnoga Mostara,
Zar se čudiš, srce, što ga ljubim
Sa ljubavlju sinovskoga žara?

O, ne ima na ovome sv'jetu,
Ako nema sred bajnoga raja,
Bistre vode i svježega zraka,
Što čovjeka sa zdravljem opaja!

Ko ga gleda, život mu se mladi,
A duša mu u nasladi pliva.
Svaki kraj mu i svako mjestance
Zadivljene oči podraživa.

S voćem, s vodom i ostalim miljem
On je druga Sirija na svijetu,
E bi reko da je rajska bašča,
Ko ga vidi u majskome cvijetu.

S dvije kule velika ćuprija
Pružila se preko rijeke čarne,
Te sa svojim velebnijem lukom
Pričinja se poput dūge šarne.

Cio svijet da obideš redom,
Ne bi našo onakova svijeta.
On je majdan darovitih ljudi,
Šeher Mostar ures je svijeta.⁵⁾

Muhamed Nerkesi Es – Saraji rođen je u Sarajevu oko 1584. godine, a poginuo je pavši s konja kod Gebze 28. 3. 1635. prateći Murata IV na pohodu kao njegov biograf i povjesničar. Muhamed Nerkesi školovanje započinje u Sarajevu, a nastavlja u Carigradu kod pjesnika Kafzade Feizullah efendije. Kao talentiran i razborit čovjek uspijeva postići vrlo visoke položaje i carsku naklonost. Pisao je na turskom i perzijskom jeziku i to i poeziju i prozu. Evo njegova teksta posvećena rodnom Sarajevu.

U POHVALU LIJEPOG GRADA SARAJEVA

Na moju dušu je djelovala tuga što se rastajem sa Sarajevom – ljutu mi je ranu načinio rastanak sa sarajevskim prijateljima.

U njemu čovjek izgleda da poživjeti može dugo – na hiljadu mjesta u Sarajevu teku česme, vode života.

U zimskim danima studen steže grad, ali se ipak ozbiljni starci i mladići sastaju u halvatima na razgovor.

⁵ Gazela o Mostaru – isto – 219 str.

Ali kad stigne doba proljeća i behara, u raj se pretvore bašte ružičnjaka sarajevskih. Do neba se uzdiže žamor obožavalaca vina, a cijeli svijet napuni vrisak sarajevskih bekrija.

U sjenice vrtova povlače se s napitkom, u društvu miljenika svojih.
U prikraju iz očiju lije suze plačući i uzdišući svaki sarajevski zaljubljenik.
Ja ne znam kako izgledaju hurije, rajske ljepotice – trebalo bi ih vidjeti – ali na ovom svijetu su primijene Sarajke kao ljepotice.
Pobožnjacima ćemo pokloniti raj i hurije – zar zaljubljenim nisu dosta sarajevske djevojke?
Kako da im srce odoli, ako boga znaš, kad me na prolazu iz busije streljaju sarajevske crne oči!
Ljepotice kao mjesec ponekad razvesele dušu tužnome, a ljubavnice sarajevske nekad u plač tjeraju čovjeka.
Ja sam i narcis svjetske livade i tužni slavuj lijepih melodija sarajevskih.
Možeš nekad ječati, možeš se ponekad kao ružica smiješiti, tužni Nerkesijo, ovako ti stoje stvari u Sarajevu.⁶⁾

Rešid – pravim imenom **Mehmed**, rođen je u Sarajevu sredinom 17. stoljeća, gdje je i umro 1715. godine. Podrijetlom iz bogate porodice, bio je odličan poznavalac arapskog, turskog i perzijskog jezika. Čini se da je osvajačkim pohodom Eugena Savojskog 1697. godine Rešidova porodica ostala bez imetka te od Rešida stvorila siromaha. Bavio se pisanjem. Za sobom ostavlja divanu (zbirku) pjesama, panegirike i jedan broj kraćih prozih napisa. Spomenut ćemo ga se njegovom »polemičkom pjesmom« – Odgovor.

ODGOVOR

Ti najglupiji čovječe svih vremena koji Bosanca grdiš, svojim bezvrijednim blejanjem pokazuješ samo svoje neznanje.

Pretpostavljajući da je Bosanac neznalica ne smatraj sebe učenim, jer ako ima kakvo teško pitanje, dođi, da ti ga rastumačim.

Kad si već počeo grditi, ti prljavi brbljivče, hodi da se ogledamo u satiri.

Ti si nemoralna karaktera, ne upinji se za poezijom i šuti, tvojim se stihovima i deva smije, a da i ne govorimo o ljudima.

Kad bih te ja svojim stihovima prikazao, postavio bih na to drvo pticu, o kojoj bi cijeli svijet pričao.⁷⁾

Mehmed Kuranija kao pjesnik poznatiji po pseudonimu Mejli, rodio se 1713. godine u Sarajevu, a umro je 1781. u Travniku. Dijete iz ugledne porodice, svestrano obrazovan, stekao je široku kulturu, a poznat je kao vrstan kaligraf, pisac lirskih i prigodnih pjesama te kronika. Njegova pjesma Sarajevu govori o odnosu pjesnika prema rodnom gradu.

PJESMA SARAJEVU

Ja uzdišem kada se spomene mladina Sarajeva; mene je spržila vatra tuge za rastankom od Sarajeva.

Samo u raju može biti njegova voda i zrak. Kamo, srce, na cijelom svijetu grad ravan Sarajevu!

Kada prođe proljeće procvate cvijeće; u rajski perivoj se pretvore ružične bašte sarajevske.

⁶⁾ U pohvalu lijepog grada Sarajeva – isto – str. 226

⁷⁾ Odgovor – isto – str. 231

Zar je čudo ako ga raju prisposobim? Sarajevska mladina su rajski mladići s Ridvanom. Misliš da su rajске ljepotice stale po obali Kevsera kada na Bendbašu izađe sarajevska mladina.

Baci jedanput pogled po šeheru, kada iscvate behar; izgledaće ti da je svaki zakutak čistim svjetlom ispunjen.

Vrtovi lijepi, voda lijepa i ljepotice mile, sve na jednom mjestu. Ne daj, bože, nema nikakve mane Sarajevu.

Neka ga uzvišeni bog čuva od svih nesreća; nek bude uništen neprijatelj Sarajeva, ako ga bude bilo!⁸

Mula Mustafa Bašeskija, rođen 1731. ili 1732. u Sarajevu u kojem je i umro 1809. godine. Pjesnički pseudonim mu je Ševki (Svjettli). Završivši prvo zanat nastavlja školovanje u medresi i postaje sibjan – mualim u meketu, no i tu službu napušta i postaje narodni pisar. Kad je u to vrijeme bilo mnoštvo nepismenih ljudi – Ševki im sastavlja i piše molbe, žalbe, ugovore, pisma i slično. 1756. godine počinje pisati Ljetopis u kojem bilježi sve značajnije događaje vezane za Sarajevo i njegovu okolicu. Ljetopis piše turskim jezikom, ali ubacuje i hrvatske narodne riječi smatrajući svoj narodni jezik bogatijim od službenog turskog, pa i arapskog i perzijskog. Tako npr. koristi isključivo nazive mjeseci kao siječanj, veljača, ožujak itd. Pisao je i pjesme, a za nas je svakako najzanimljivija ona pisana hrvatskim jezikom Nut pogledaj sada tko si. Kako je Bašeskijin Ljetopis zapravo svojevrsni roman-mozaik u kojem slika različite ljudske karaktere, vrijedno je izdvojiti jedan odlomak iz ovoga vrlo zanimljiva djela.

ODLOMAK IZ LJETOPISA

Derviš Meho, rodom iz Foče, siromah, prosjak, u ćulahu i hrki, šašijast, brzo i nježno bi govorio, mnogo je primao milostinju od paša i zabita. Petkom, za vrijeme hutbe, stavlja bi u džamiji pred posjetioce u safove papire na kojima je bilo ispisano: Milostinja odbija nesreće i produžava život. Tom prilikom bi govorio: Udijelite milostinju! Neka se još i ovo zna: Djeca bi učila: Vela havle, vela kuvete illa billahi. (Allah je najmoćniji), a on bi ih proklinjao. Veoma mnogo je pušio i sigurno bi, da je imao novaca, dnevno popušio litru duhana, ali je bio strpljiv, dobar i pobožan čovjek. Oblačio bi nekakvu bijelu odjeću, ali veoma staru i prljavu. Bio je šašijast, pa kada bi gledao u čovjeka, oči bi mu bile uprte u drugu stranu. Bio je moj prijatelj. »Bog mu se smilovao!« Ili: »Sasvim stari čoban Šahin. Na sebi je imao samo jednu odjeću od abe, otvorenih prsa, pečen čovjek, izdržljiv na studen, nasmijana lica, siromašan i strpljiv. Kratko rečeno, u svojoj osamdesetoj ili devedesetoj godini nije mu ništa smetalo ni kiša ni snijeg pri sječenju drva. Dobar čovjek. Kada bi s kim razgovarao, smijao se«. Ili: »Priznajem da sam bilježenjem događaja na prednjih nekoliko stranica preuranio, a bilježio sam ih čim sam za njih saznao. Naime, vijesti o pretjeranim pobjedama i strahovitom porazu neprijatelja, pokazale su se lažnima. Zato, evo sada obećajem da ću odsada ubuduće sačekati najsigurnije vijesti, strpiću se da prođe više vremena, pa tek onda ih bilježiti.⁹

Fadil-paša Šefirović rođen u Sarajevu 1802. ili 1803. godine, umro je u Carigradu 26. 11. 1882. godine. Pjesnik, derviš, bosanski plemić koji je zauzimao vrlo visoke položaje. Vrlo dobra obrazovanja i široke opće kulture. Pisao je pjesme, epigrame, komentare – bio je vrstan kaligraf. Pisao je turskim jezikom ubacivanjem perzijskoga. Poznat po svom Divanu pjesama koji je karakterističan i specifičan po tome što u sebi sadrži sve vrste orijentalnih pjesama. Neke od njegovih pjesama pravi su izbor povijesnih činjenica i ličnosti tadanje Bosne. 1866. godine objavljuje u Carigradu knjigu Komentar mevlevijskih obreda, a nakon toga biva izabran

⁸ Pjesma Sarajevu – isto – 232

⁹ Odlomak iz Ljetopisa – isto – str. 234

za mevlvijskog šejha. Poznati su njegovi katreni (RUBAIJE) i epigrami u kojima donosi svoje viđenje Napoleona i francuske revolucije te francusko-pruskog rata. Evo njegove Gazele.

GAZELA

IX

Kad ni car ne može biti lišen muke i bolova
Zar drugi da budu lišeni razmišljanja i snova
Bolest ljudi ovog svijeta nije jedne vrsti
Da izliječe sve bolesti ima li lijekova
Vinotočo, različno si milovao čašu s vinom
Da bog dâ slobodan bio od nevjerničkih grijehova
Ašika kudiš, ej licemjeru vremena, a on je
Do Sudnjeg dana oslobođen kleveta i sudova
Ne budi sklon strastima, udalji se od lošeg društva
Skrij se da bi slobodan bio od zamki i lopova
Uvijek se druži sa čistim i pametnim ljudima
Da budeš slobodan od glupih i nezrelih drugova
Ovaj svijet i ne može utjecati na Fadila
Jer u sjeni Mevlâninoj on je spašen od nitkova

X

Poput tebe, vilo, na svijet ljepotica neće doći
I od onog ko te voli nikad dosta hvale stići
Strijelci čak čuvaju se od strijele tvog pogleda
Jer nema obrve poput luka koja tvojoj slič
I ružičnjak prekrila je pojava ljepote tvoje
Stoga već toliko dugo ni slavujta pjev ne kliči
Toliko se odrazila okupljenost tvoja sobom
Da ašici tvojoj sferi ne mogu već dugo prići
Kako će Fail međ' pjesnicima naći bliske sebi
Kad će u red mevlvijski tako sladak jezik ući¹⁰

Habiba Stočević, pjesnikinja rođena u Stocu 1845. godine, umrla je u Carigradu 1890. Jedna je od rijetkih pisaca – žena. Pisala je turskim jezikom. A. Muhtar tvrdi da je Habiba, kći Ali paše Rizvanbegovića Stočevića, sastavila cijeli divan pjesama. Evo njezine Gazele.

GAZELA

Moj dragane, sad ti pogledaj pjani
Oko drugih djevojaka bludi,
Ko sablja je tvoj otkaz ljubavi
Nanovo mi obranio grudi.

Nerazumnoj, neznanoj, nesvjesnoj
Protivnici – ti si drug postao,
A meni si otkazao ljubav,
Gdje je riječ što si je zadao?

Nevjerniče, zalud je od tebe
Očekivat djela milostiva,

¹⁰ Gazela – isto – str. 239

Od iskona ne imadeš vjere,
Nevjernikom svijet te naziva.

O Habiba, spasiti se teško
Od ljubavnih naprebolnih jada,
Kao i ti, mnoga nesretnica
– Pustoj sreći nikad se ne nada.¹¹

III.

Tijekom prve polovine 17. stoljeća javlja se na tlu Herceg–Bosne vrlo zanimljiva pojava: književno stvaralaštvo bosanskohercegovačkih Muslimana, a to je umjetnička književnost na narodnom hrvatskom i srpskom jeziku pisana arapskim pismom. Ova književnost nazvana ALHAMIJADO (od arapskog el-a-džemije – nearapski, strani) razvila se pod utjecajem orijentalnih književnih tijekova i do toga vremena već formirane usmene narodne muslimanske književnosti u Bosni i Hercegovini. Stručnjaci koji se bave proučavanjima muslimanske književnosti smatraju alhamijado književnost manje vrijednom, odnosno manje umjetnički, izražajno i kompozicijski dotjeranom književnošću od one na orijentalnim jezicima. Potkrepljuju to tvrdnjom da su alhamijado–književnost pisali manje obrazovani ljudi – ljudi srednjih staleža. Kako god bilo, alhamijado–književnost je činjenica i to činjenica vrijedna spomena i istraživačkog truda. Najstariji poznati alhamijado–pjesnik bio je Jusuf Muhamedov iz Livna, poznat još kao hadži–Jusuf Livnjak koji je između 1619. i 1621. godine napisao danas poznate tri pjesme na hrvatskoj ikavici pisane arapskim pismom. Zanimljivo je da u pjesmi prilično duga i nesretna naziva: »Ovo je arzulah (peticija) koji sam poslao kadiji i rekao o naibu Spori Ibrahim – dedetu iz Brešnica u duvanjskoj nahiji« – Jusuf Livnjak u jednom stihu zaziva: sv. Mariju, majku božju, što je svakako netipično ako ne i nevjerojatno za jednoga muslimanskoga pjesnika.

Rođen u selu Dobrnji vjerojatno 1601. godine, a umro poslije 1651. godine, pjesnik **Muhamed** ili **Mehmed Hevai Uskufi**, odgojen je i školovan vjerojatno u carskom saraju. Pisao je na orijentalnim jezicima, ali i alhamijado–stihove. Prvi je pisac koji je sastavio tursko–bosanski riječnik. Interesantno je da Hevai svoj jezik isključivo nazivlje bosanskim jezikom, a sebe Bosnevi tj. Bošnjak. Jezik kojim piše alhamijado–književna djela podosta je čist: to je zapravo hrvatski ikavski koji, kako smo već rekli, pjesnik imenuje bosanskim jezikom. Po mnogočemu je, naročito po životnoj filozofiji pjesnika, karakteristična njegova pjesma Poziv na vjeru pa je ovom prilikom prezentiramo.

POZIV NA VJERU

Ja, kavuri, vami velju:
hod'te nami vi na viru.
Po neviri što se kolju?
Hod'te nami vi na viru!

Nismo vami mi zlotvori,
Bog nas jedan jer satvori,
Bud'te Bogu bogodvori.
Hod'te nami vi na viru!

Je li slika bit se, robit,
po neviri sići, morit,
jedno drugom kuće orit?
Hod'te nami vi na viru!

¹¹ Gazela – isto – str. 241

Otac jedan, jedna mati
prvo bi nam, valja znati.
Jer ćemo se paski klati?
Hod'te nami vi na viru!

Ko god ima čistu pamet
ne misli on činit zahmet,
nevirniku noge sapet.
Hod'te nami vi na viru!

Pamet nije bit se, klati,
već na viri biti brati,
vrlo pravo, virno stati.
Hod'te nami vi na viru!

Dosta se je zla činilo,
paski klalo i svinjilo
i bezumno još kinjilo.
Hod'te nami vi na viru!

Valja viru opraviti,
od pakla se izbaviti,
duše raja sve zaviti.
Hod'te nami vi na viru!

Kad hiljada i šesdeset
i još jedan god bi uzet,
pismo ovo dade pamet.
Hod'te nami vi na viru!¹²

Jedan od najpoznatijih alhamijado–pisaca **Mehmed–aga Prušćanin**, rođen je u Pruscu kod Donjeg Vakufa krajem 17. stoljeća. Službovao je u Duvnu kao čuvar granice u sastavu nekog konjičkog puka. Upravo iz toga razdoblja njegova života potječe i njegovo djelo Duvanjski arzuhal, pjesma u kojoj Mehmed prikazuje svoje posvemašnje nezadovoljstvo suvremenim životnim uvjetima uz svu opakost i mučan život vojnika–graničara.

DUVANJSKI ARZUHAL

Evo pišem arzuhal,
Da vam kažem i svoj hal,
Propade nam vas mal
Siromasim, gospodo!

Bre pomagaj do Boga
Nije nigdi nikoga,
Nikom nije ovoga,
Što je nama, gospodo!

Stjeraše nas u Duvno
Kano konje u guvno,
Neka znate ufano:
Pogibosmo, gospodo!

¹² Poziv na vjeru – isto – 249

Teška je ovo krajina
I krvava haljina,
Ali nas je malina
Neka znate, gospodo!

Ni čaršije ni hana,
A nestade duhana,
Već pijemo smrdana,
Razumite, gospodo!

Jamite nas iz Duvna,
Jer će biti buna,
Da je blizu Una,
Da skočimo, gospodo!

Nije nami do smiha,
Nesta nam iz miha,
Sve lijepo izdiha,
Pomrijesmo, gospodo!

A vam je do smiha,
Nama duša izdiha,
Pazite se griha,
Umrćete, gospodo!

Ovo tuga govori,
Jer nam veće dogori,
Niti kopaj ni ori,
Otkud ćemo, gospodo!¹³

Koliko se danas zna, najplodniji pjesnik alhamijado–književne pojavnosti **Seid Vehab Ilhamija**, rođen u Žepču 1773. godine, usmrćen je gušenjem i to po nalogu Ali Dželaludin–paše, u Travniku 1821. godine. Seid je bio derviš nakšibendijskog reda. Napisao je preko dvadeset ilahija i kasida. Buntovnik i nezadovoljnik društveno–političkim prilikama izražava tah svoj bunt i u svojim pjesmama.

ČUDAN ZEMAN NASTADE /KASIDA/

Čudan zeman nastade,
i svako zlo postade,
din–dušmanin ustade;
šta se hoće, zaboga?

Već takata nestade,
zlo nam svako postade,
dobrih ljudi nestade;
Šta se hoće, zaboga?

Ne gledaju u čitab
ne uzimaju hič dževab,
niti misle na hesab;
šta se hoće, zaboga?

¹³ Duvanjski arzuhal – isto – str. 252

Ovo trpit – teška muka,
još gora turska bruka,
munafika stoji huka;
šta se hoće, zaboga?

Turčin nejma amela,
krivda pravdu zamela,
pa se pravda omela;
šta se hoće, zaboga?

Nasta čudna ulema,
Jer ne čine amela,
od njih jedna proloma!
šta se hoće, zaboga?

Ulemskoga sada hala,
zalud njima gdjekad fala,
vrat slomiše porad mala;
šta se hoće, zaboga?

Nije kadar bit imam,
a kaže se potemam,
jordan čini ko šejh–islam;
šta se hoće, zaboga?

Svi veziri pravo sude,
pa i paše dobro bude,
al murtati krivo gude;
teška muka, zaboga!

I kod paša ima ljudi,
ko je dobar vrlo hudi,
kad je više zlijeh ljudi;
niko nezna do Boga!¹⁴

Umihana Čuvidina rođena je u Sarajevu vjerojatno 1794. godine, gdje je i proživjela život i umrla oko 1870. Svoje je pjesme pisala po uzoru na usmenu narodnu poeziju, pa Muhamed Hadžijahić tvrdi da se mnoge Umihanine pjesme pjevaju i danas – ali kao narodne. Jednako se tako predmnijeva da je jedina njezina pjesma sačuvana u svom izvornom obliku epska pjesma sastavljena od sedamdeset i devet stihova – pisanih kombinacijom osmerca i deseterca, a to je pjesma Sarajlije idu na vojsku protiv Srbije. Jezik ove muslimanske pjesnikinje vrlo je lijep primjer pročišćenog narodnog govora, bez turskih, perzijskih i arapskih nametaka. Tako su i u spomenutoj pjesmi jedini turcizmi upotrebljeni tamo gdje u hrvatskom jeziku ne postoji adekvatna zamjena – konkretno: korišteni su u opisu janjičarske odore. Veliku sličnost Umihanine i usmene narodne poezije Alija Isaković tumači shvaćanjem ženske prirode bliske usmenoj književnosti. Poštujući Isakovićeve, inače istraživačke napore vrlo visokih dometa, smatram da je ovdje riječ zapravo o jednoj drugoj činjenici, a to je stupanj i razina pjesnikinjina obrazovanja. Naime, poetesi kao ženi vjerojatno nisu bila otvorena vrata svih onih ekskluzivnih ili prvoklasnih škola u kojima se do perfekcija proučavala perzijska, arapska i turska književnost, pa ta i takva, za nju vjerojatno nedovoljno dostupna književna stvaralaštva, nisu niti mogla bitnije utjecati i usmjeriti njezin pjesnički talent i djelovati na formiranje Čuvidine kao pjesničke ličnosti.

¹⁴ Čudan zeman nastade – isto – str. 254.

SARAJLIJE IDU NA VOJSKU PROTIV SRBIJE

Evo danas sedam godin dana
Kako cvili bosanska fukara:
Niti ima paše ni vezira,
Dok ne dođe paša Ali-paša.
A čim dođe paša Ali-paša,
On popisa svu butum Krajinu,
Svu krajinu i Hercegovinu,
Najotragu mlade Sarajlije,
Sarajlije, mlade jeničare
I pred njima gazi Memiš-aga.

Kad to čuli jeničari:
Zlatne poše razmotaše,
Čiverice obukoše;
Al-biniše poskidaše,
Zagarije obukoše;
Aga-šalvar iskidaše,
Gazalice obukoše;
Kajsarlije iskidaše,
Kaišlije pritegoše.

I pođoše jeničari
I pred njima Memiš-aga.
Kad su bili uz Kovače,
Govori him Memiš-aga:
– Djeco moja, jeničari,
De dva i dva zapjevajte,
Domovinu rasplačite.
Zapjevaše jeničari:
– Naše majke ne plačite,
Naše seke ne žal'te nas,
Naše drage ne čekajte,
Naše ljube, udajte se.
Mi ćemo se iženiti,
Pod Loznicom u polju zelenu
I odoše jeničari.

Iz Saraj'va rano podraniše,
Na Glasincu konak učiniše,
Kod Sokoca, vrela studenoga.
Sa Glasinca rano podraniše,
U Kasabi konak učiniše,
Iz Kasabe rano podraniše,
Kod Zvornika konak učiniše,
A otalen rano podraniše
Pod Loznicom konak učiniše.
To su bili tri bijela dana,
Dok im stiže paša Ali-paša.
A čim dođe paša Ali-paša,
On zametnu tunhazli čupriju
I premetnu mlade jeničare:
Najnapreda Čamdži barjaktare,
A za njime Pinjo barjaktare,
A za njime Ahmet barjaktare,
A za njime aga Memiš-aga,

A za njima mladi jeničari.
 Čim pridoše kavgu zaturiše
 I nadbiše Srbadiju mladu,
 I siđoše stojnu Biogradu.
 Tu su bili preko mjesec dana.
 Skupiše se Sarajke djevojke,
 Knjigu pišu gazi Ali-paši:
 – S Bogom babo, pašo Ali-pašo,
 Pusti nama sve naše ašike,
 Jer ostasmo mlade neudate.
 Ali-paša njima otpisuje:
 – Bogom kćerke, Sarajke djevojke,
 Iskup'te se na Ravne Bakije
 I uzmite turski abdest na se,
 Dovu činite, od Boga iščite,
 Da ja uzmem stojna Biograda,
 I Semendru niže Biograda,
 Pustit ću vam sve vaše ašike.
 Djevojke se pašu poslušale,
 I izašle na murad, na dovu.
 Tu su Bogu dovu učinile.
 Bog je dovu kabul učinio:
 I ne prođe ni petnaest dana
 Paša uze stojna Biograda
 I Semendru niže Biograda.
 Vratiliše se mladi jeničari
 Svome domu, svome zavičaju.¹⁵

Mustafa Firaki rođen je u Sarajevu 1775. godine, a umro je, koliko se zna, nekako poslije 1827. Sin je pjesnika Mule Mustafe Bešeskije. Vjerojatno pod utjecajem kućnog odgoja i očeva književnog rada, i Mustafa Firaki se ogledao u pisanju sarajevskog ljetopisa između 1806. i 1813. godine. Uz to je pisao pjesme na orijentalnim, ali i na hrvatskom jeziku već spominjanom arabicom.

MAHZAR BOSANSKE FUKARE VISOKOJ PORTI

Mahzar piše bosanska fukara,
 Ter se mole svoga gospodara,
 Gospodara čestitoga cara:
 Sultan care, sunce ogrijano!

Pišemo ti sitna arzuhala,
 Nu poslušaj i našega hala:
 Što imasmo siromaškog mala,
 Potrošismo, sunce ogrijano!

Bosna ti je svem serhatu glava:
 S jedne strane teče voda Sava,
 Su tri strane kaurka je lava,
 Za to znadeš, sunce ogrijano!

¹⁵ Sarajlije idu na vojsku protiv Srbije – isto – str. 257

Ovo nije ništa za besjedi,
Od kako nam postanuše djedi
Dosti su se napili ijedi,
Od kaura, sunce ogrijano!

Čuvajući rata i krajine,
I po Bosni velike planine,
Oblačeći krvave haljine,
Sultan care, sunce ogrijano!

Da počutiš velikoga hala:
Ima, care, dvadeset godin dana
Nije ti se Bosna nasmijala
Od nevolje, sunce ogrijano!

Upitaj nas što smo i kako smo,
Što imasmo ono i dadosmo,
Sada veće ničice padosmo,
Aman, care, sunce ogrijano!

Svakakije muka naučili,
Petnaest godin gladim namučili,
Što nas nijesu još crvi točili,
Sultan care, sunce ogrijano!

Tri godine mori nas morija,
Što bijaše zemljica orija,
Sada po njoj poraste korija,
Neka znadeš, sunce obasjano!

Odkako je Bosna postanula,
Nij ovako ona popanula,
Gotovo je posve potonula,
Znaš li za to, sunce obasjano!

Bosna ti se moli i poklanja,
Dovu čini kada namaz klanja,
Od postanka s kaurima ganja,
Za tvoj obraz, sunce ogrijano!

Dvanaest godin bijući šijake
Pogubismo po izbor junake,
Sad him plaču ostarile majke,
Za šehitim, sunce ogrijano!

Petnaest hiljad dali smo šehita,
Za to danas nitko i ne pita,
Koga nije ter da se skita.
Čuješ ovo, sunce obasjano!

Ranjenika – ni hesaba nejma,
U kog ruke, u kog noge nejma,
U kog uha, u kog oka nejma,
Sultan care, sunce ogrijano!

Ako ne slušaš ove riči naše,
Ti upitaj Mehmed Selim-paše,
Što se od njeg svi dušmani plaše,
Sadri-azam, sunce ogrijano!

On je u Bosni mrve posidio,
Bosanske harekete vidio,
U bosansku vojsku dohodio,
Upitaj ga, sunce ogrijano!¹⁶

Fejzo Softa iz Travnika, iako vremenski nam blizak, u biografskom je smislu prava enigma: znademo samo da je živio i radio negdje krajem 18. i početkom 19. stoljeća. Vrlo nedostatno, no to je sve što se zna o ovom pjesniku koji je svojoj dragoj Fati posvetio ljubavnu pjesmu Ašiklijski elif – be – koja se, usput budi rečeno, sačuvala zahvaljujući usmenoj predaji Travničana i njihovih susjeda iz okolnih sela. Ova ljubavna pjesma interesantna je i po svojoj idejnoj koncepciji u kojoj se kompozicija pjesme ostvaruje svojevrsnim abecedorijem arapskog pisma. Naime, Fejzo svoju ljubljenu uz izraze ljubavnih osjećaja pokušava podučiti i arapskim slovima.

AŠIKLIJSKI ELIF–BE

Elif

Elif eldi, nijet geldi –
primakni se, dušo, meni
da ja kažem elif tebi:
Ti si tanka elif motka,
tu je osnov, tu je potka.

Be

Be je mjesec, pod njim nokta:
ti si mjesec, ja sam nokta.
Mjesec noktu obasjava,
nokta mjesec zagrijava.
Ovo dvoje be je tvoje.

Te

Te tebi je ime Fate,
u tebe su prsi zlatne;
prsi tvoje – te je moje.
Da ih meni ko ukrade,
dao bi' mu altun sade.

Džim

Džim–džamija, tursko gn'jezdo,
a meni je ime Fejzo –
sinoć sam ti harfe svezo,
a sada ti džim pokazo.

Ha

Ha–hasta sam kad te vidim,
a budalim kad ne vidim.
Ukaži se da te vidim!
Softi malu sreću hiti –
ha će tvoje odmah biti.

Sin

Sin su softi zlatne grablje,

¹⁶ Mahzar bosanske fukare visokoj porti – isto – str. 260

zgrabiće te od matere
i strpati u teffere,
na dušeke devetere.

Šin

Šin—šećerna šeće moja,
što će tebi kna i boja,
kad svak znade da si moja?
Šinom ću te ograditi,
zvijezdama zakititi,
dul—bašču ti zasaditi.

Sat

Sat je tvoja pletenica,
kaži, dule, softi svome,
kad će biti maslenica?

Dat

Dat je satu pravi brat;
ima noktu jednu više,
u toj nokti zapis veli:
»Srce moje tebe želi!«

Ti

Ti je jela tvoga stasa,
na softu se naslonila;
on te drži oko pasa,
ti si njega zavoljela.

Fe

Fe je naša imenjača:
Ti si Fata a ja Fejzo,
džellešanuhu fe nas svezo!
Lahko ga je zapamtiti:
ozgor nokta, dolje peta,
bježi meni da ne vidi teta!

Kaf

Kaf je kao naše fe,
na glavi mu oka dva,
slatko gleda lice tvoje,
al milije softa — ja!

Kef

Kef imade jednu kazmu,
s njim ću mezar iskopati
i šumicom ograditi,
pa il s tobom sreću teći,
il u mezar hladni leći.

Lam

Lam je kao teljig vola;
potražimo sada kola,
pa bježimo na livade
gdje sa lamom cv'jeće sade;
Ti ćeš cv'jetak pravi biti
i tim softu zakititi.

Mim

Mim je sličan punoglavcu,
a čemu je Fata slična?
U kosi joj sačmakovi,
viš' đulova crne oči,
tamo dragi kamenovi,
iz njih biju plamenovi.
kuda stižu – sve isprže.

He

He helaćluk meni vele,
da sam sinoć ukro tebe.
Kad bi tebe ukro, zlato,
ja bi' sretan hajduk bio,
šerijata ne bi skrio

Lamelif

Lamelif je makazica
koja majci zlato reže,
a o vratu softi veže;
neka softa muku muči,
nek lamelif ćerku uči.

Je

Je je čakmak, čelik tvrdi;
ti si, draga, kremen živi,
koji živu vatru kreše,
a varnice iz kremenā –
u trud srca softu žeže.¹⁷

Ovo nisu jedini niti svi predstavnici alhamijado–književne pojavnosti – specifikuma bosansko-hercegovačkih Muslimana – no za ovaj kratak pregled pisane riječi na tlu Herceg Bosne od najezde Turaka i pojarmljenja Herceg Bosne i stanovnika starosjedilaca pa do početka 20. stoljeća izabrani su baš navedeni predstavnici kao najeminentniji i relativno dostupni reprezentanti bezrazložno zanemarivane i nepravedno zaboravljene, a vrlo interesantne i osebuje književnournjetničke djelatnosti.

¹⁷ Ašiklijski ELIF – BE – isto – str. 262

SUMMARY***Dubravka Poljak–Makaruha******A SHORT SURVEY OF WRITTEN TEXTS IN HERZEG BOSNIA FROM THE FIRST STONE EPIGRAPHS TO THE BEGINNINGS OF THE 20TH CENTURY AND MODERN LITERARY STREAMS***

After the fall of Herzeg Bosnia under the Turkish rule, the cultural, spiritual and agricultural life of the inhabitants in the area had been completely changed. Under the patronage of Islam, a very strong cultural life began to be developed in the Turkish, as official, and Persian, as recognized, language. Numerous works began to be translated and copied, while under the influence of the orient cultures and literatures there appeared a great number of literary works, especially in poetry. In the paper, only a few works from the period have been mentioned.

In the late 17th century in Herzeg Bosnia, a very interesting phenomenon in the Moslem literature appeared. It is, in the first place, a continuation of a great number of literary works in the Croatian language and, as well as in Arab, so-called Arabic. This kind of literature is named alhamijado literature and is due to the middle-educated class of the Moslems in Bosnia and Herzegovina.